

NORDSKANDINAVISKA HÄLLRISTNINGAR.

AF

G. HALLSTRÖM

Bland de många karaktäristiska drag, som skilja det nordiska arkeologiska området från det öfriga Europa, äro hällristningarna ett af de mest framträdande. De hafva äfven tidigt ådragit sig uppmärksamheten och varit föremål för många spekulationer för att till sist inrangeras på sin plats i de arkeologiska systemen.

Bohuslän och Smaalenene är hällristningarnas land par préférence. Dessutom finnas de sporadiskt i Danmark och så godt som öfver hela Sverige till och med Uppsalatrakten samt rundt Norges kuster till och med Trondhjemsfjorden. Öfver detta nu nämnda område äro hällristningarna ensartade, om man undantager några i och i närheten af nyssnämnda fjord. Just dessa undantag äro de yttersta utposterna af en grupp ristningar, som vi måste särskilja från den föregående och kalla den nordskandinaviska gruppen. Af den äro endast tio kända, sju i Norge och tre i Sverige. Endast två af dessa tio hafva varit kända en längre tid, resten har upptäckts under de senaste årtiondena. Dessa ristningar bilda icke blott på grund af sitt läge en grupp för sig utan framför allt på grund af sin karaktär. Jag vill i korthet specificera dem med namnet "naturalistiska djurteckningar" och hvar en, som sysslar med arkeologi, skall förstå grundskillnaden mellan dessa och de vanliga bronsåldersristningarna.

Jag vill i detta samband citera det färskaste uttalandet om nordiska forntidens konst. O. Almgren skrifver i sin uppsats "*Nordiska Stenåldersskulpturer*" (föreg. häfte af denna tidskrift):

“den yngre stenåldern är hos oss liksom i de flesta andra länder mycket fattig på försök till figurliga framställningar. — — — Bronsålderns och järnålderns förträffliga metallarbetare, som visade en så öfverlägsen stilkänsla och säkerhet i ornamentikens utbildande och tekniska utförande, ha ytterst sällan vågat sig på naturtrogna framställningar af människor och djur“. D:r Almgren afser i sin uppsats figurer af eller på lösa föremål, men med någon modifikation har uttalandet sin tillämpning äfven på hällrist-

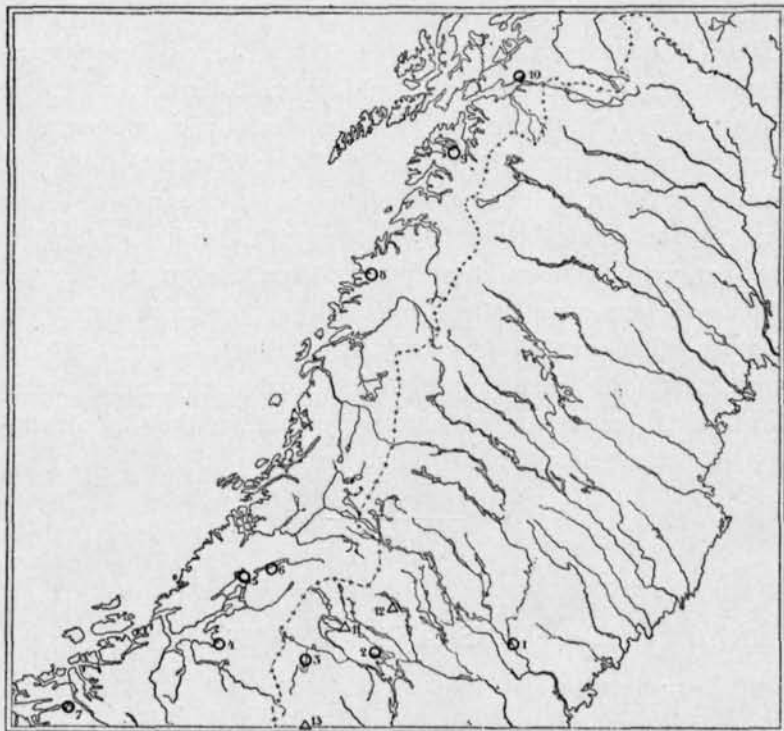

Fig. 1.

ningarna. Ty försök till naturtrogna framställningar finnas på dessa i massor, utan att dock något af dem kan anses jämnställt med annat än barnteckningar. Desto mer öfverraskande verkar denna nordliga grupp med sin ofta friska naturalism, en konst som endast kan och bör jämföras med den äldre stenålderns konst.

Någon planmässig undersökning af dessa ristningar har ej företagits. Jag beslöt därför att göra en sådan i år såsom första ledet i den serie arkeologiska och etnografiska undersökningar af lapparna och deras område, som jag då påbörjade. Min vän, fil. kand. H. Smith, som åtföljde mig, har jag att tacka för god hjälp vid dessa såväl som andra undersökningar.

Till den efterföljande framställningen hänvisar jag redan nu till kartan, *fig. 1*. De runda ringarna på denna beteckna, från öster räknadt, ristningarna i och vid Nämnforsen (1), vid Glösa (2), Landverk (3) och Hell (4). Längst inne i Trondhjemsfjorden ligger ristningen vid Bardal (5) och öster därom den vid Böla (6). Följa vi yttre kusten söderifrån hafva vi ristningarna vid Bogge (7), Fykanvatn (8), Sagfjorden (9) och Ofotenfjorden (10). Jag öfvergår därpå till att genomgå de svenska ristningarna för att i en följande studie behandla de norska, af hvilka jag besökte tre. En kort och öfversiktlig uppsats öfver hela gruppen har jag lämnat i *Ymers* sista häfte för i år och jag kommer att stundom hänvisa till figurerna där. Jag har nämligen, så vidt möjligt varit, försökt få olika figurer i de båda tidskrifterna för att få ett rikt illustrationsmaterial publicerad, hvilket är nödvändigt då man behandlar ett dylikt ämne.

I.

DE SVENSKA RISTNINGARNA.

Nämnforsen.

Litteratur:

Pastorsadjunkten N. J. Ekdahls antikvariska anteckningar 1827—1832 (ms. i Vitterhets Akad:s ant. top. arkiv). K. Sidenbladhs: *Ångermanlands fasta fornlämningar* (ms. darsammastädes). Af Sidenbladhs undersökningar finnes en resumé tryckt i *Ant. Tidskr.* II (ang. hållristn. sid. 205—207). Någon afbildning af ristningarna finnes ej offentliggjord.

Nämnforsen bildas i Ångermanälven, strax intill Ådals-Lidens kyrka, c:a 14 mil från Härnösand uppför älven. Hög-

den öfver hafvet är 68,7 m. nedanför och 88,4 m. ofvan fallet. *Fig. 2* visar hufvudforsen ifrån den höga Prästnipan i norr. Vi se längst upp i forsen Brådön och därnedanför Notön. I förgrunden synas trädtopparna af Laxön, och strax till höger om denna är Lillforshällan, en klippudde, som skjuter ut från fasta landet på norra stranden. Med dessa fyra namn har jag äfven nämnt de fyra lokalerna för hällristningarnas förekomst. Tyvärr var det mig omöjligt vid mitt besök här i midsomras att

Foto. af förf.

Fig. 2.

komma åt alla ristningar, älfven var för strid och skummade hvit och mäktig öfver många klippor, där ristningar funnos. Den bästa tiden för en undersökning är sensommaren, hvilken dock ej i år lämpade sig därtill på grund af den myckna nederbörden.

Lillforshällan utgöres af de klippor, som bilda Prästnipans spets och liksom snörpa in älfven strax ofvan det andra och

största fallet (det som synes å fig. 2). Ytterst är byggdt ett pålverk i klippans längdriktning för att leda flottningstimret rätt i fallet. Från den punkt, där pålverket börjar och ett stycke västerut är den ned i forsen stupande klippstranden alldeles öfverfylld af ristningar. Sidenbladh säger att en del af dessa blifvit förstörda därigenom "att öfver dem har i nyaste tider sågspån blifvit uppbränd". Däraf såg jag nu ej annat

Fot. af förf.

Fig. 3. Nämnforsen.

än att klippan upptill var trasig och mycket skroflig. De flesta figurerna sköljdes af forsen och voro omöjliga att nå. Hufvudpartiet låg lägst och man fick nöja sig med att kasta en blick då och då mellan forsvågorna. Längst ned på denna klippa, som sluttar c:a 30° syntes minst tre skeppsfigurer, två större och en mindre af utpräglad bronsålderskaraktär, d. v. s. tecknade med buktande stäfvar och bemanningsstreck. Dessutom funnos där nere många relativt stora och vackra djurfigurer, älgar,

en människofigur samt många för mig otydliga figurer. Öfver dessa syntes två fåglar och några vinkelböjda figurer (redskap?). Fåglarna och en dubbelt vinkelböjd figur synas å afbildning i *Ymer* anf. st. (efter skiss med noggranna hufvudmått.)

Ekdahl såg på denna håll "skepp, djur, redskap och fisk". Någon fisk syntes nu ej. Ristningarna på denna ständigt spolade och glättade klippa framstodo mycket skarpt och väl huggna.

Fig. 3 visar den västra delen af en grupp på 10—12 djur. inhuggna ett par meter ofvanför den förra. Fotografien är tagen rätt uppfifrån. Här förekomma åtminstone ett par älgar, af hvilka jag särskildt vill framhålla den undre, som visar ett försök att teckna klöfvarna. Klippan var här ganska skroflig och splittrad, med stora ojämnheter och svår att afklappa. I stället klappades ett par isolerade älgar strax nedanför, fig. 4 på en plats, där en man alltid fick ligga för klappapperet för att ej de stundom öfverbrytande vågorna skulle förstöra arbetet. Hällen på detta sista ställe sluttar c:a 10°. Älgen å fig. 4 är 30 cm. lång och en af de största i sitt slag.

10,3 m. längre upp mot den öfre forsen, åt V., finnes en grupp på fem djur, några tydliga älgar, af hvilka en klappades (se fotografi af afklappningen i *Ymer*, anf. st.). En gräfdes fram under sanden och torfven och möjligen skulle det löna sig att fortsätta ett dylikt arbete. Forsen går ungefär 1 m. under denna grupp, hvilken befinner sig på omkring 30° sluttning.

Efter afklappning af förl.

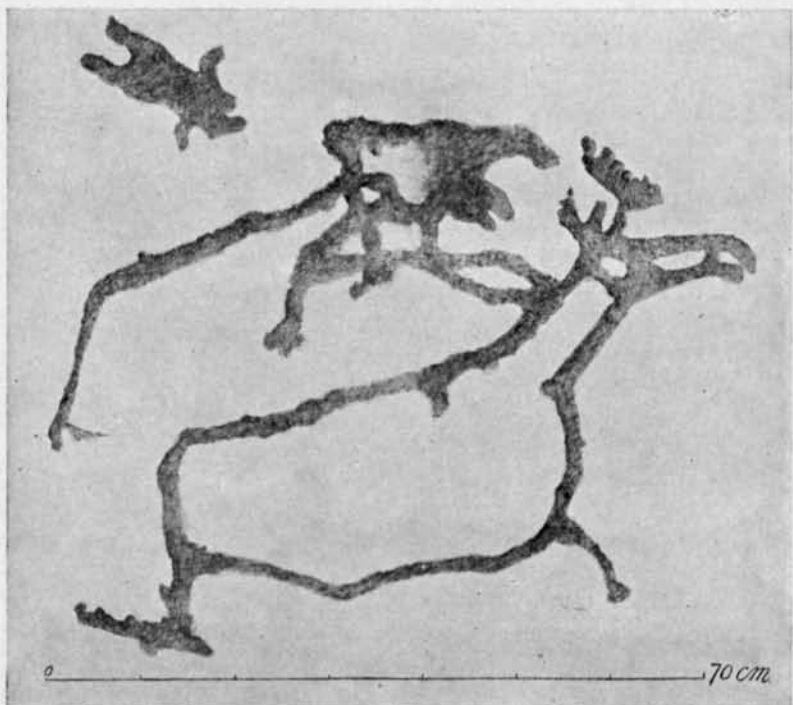
Fig. 4. Nämnforsen.

Mellan dessa båda grupper och äfven vidare ett långt stycke åt V. finnas släta och ypperliga hållar, väl lämpade för ristning men ej använda. Däremot synas ej alla hållar, som användts, vara så omsorgsfullt valda i afseende på jämnhet och utsträckning af yta.

Å de hållar, som ligga N. om stenkistan för pålverket synas inga ristningar, helt naturligt för öfrigt, då med all säkerhet älfven ständigt runnit här öfver, innan dammen kom till. Före byggandet af denna får man äfven tänka sig, att hufvudristningen på Lillforshällan ej blifvit så mycket öfverspolad

som nu, utan att själfva fallet börjat åtskilligt längre upp och således vattnet gått lägre vid klippan.

Laxön är holmen strax Ö. om Prästnipan och Lillforshällan. Den skiljes från fasta landet endast genom en smal, men starkt forsande å, i hvars början finns en dammbyggnad för det laxfiske, som af ålder legat i åns mynning. Tydliga spår finnas, att denna

Efter afklappning af förf.

Fig. 5. Nämnforsen.

å blifvit sprängd af människohand (åtminstone fördjupad och reglerad)¹. Hela södra delen af holmen, d. v. s. den, som är vänd åt forsen, består af en massa mer eller mindre kullriga klippor, alla rundade och starkt nötta. Hela detta parti är nu skyddadt för forsens öfversvämning genom den förut omtalade

¹ Angående en tradition härom se *Sv. Turistför. Årsskrift* 1900 sid. 184. Där finnes äfven (sid. 181) en vy af fallet, som åskådliggör *Laxöns* läge bättre än min fig. här ofvan.

dammybyggnaden, men i forna tider måste det ofta ha stått under vatten. Det ligger nämligen betydligt lägre än Lillförs-hällan, men denna skjuter ett tiotal meter längre ut i forsen och har förr ensam skyddat den nedanför liggande holmen ganska mycket. Detta är framför allt tydligt därigenom, att ristningar till stort antal finnas på Laxöns klippor.

Ristningarna här hafva alldeles undgått både Ekdahl och Sidenbladh. Därför är jag glad att ha kommit i tillfälle att göra en, som jag tror, fullständig undersökning af denna plats. 10 m. öster om dammybyggnaden synas tre stora konturtecknade djur samt några helt urgröpta dylika och en människofigur. *Fig. 5* visar två af dessa konturtecknade djur samt människan, allt ritadt efter afklappningar. Det största djuret är 65 cm. långt. Det tredje djuret, som har greniga horn, står vändt emot de båda andra på 29 cm. afstånd. Det är 58 cm. långt från nos till länd. Tätt öfver dess rygg synas de små, helt urgröpta djuren. Hällen, som sluttar obetydligt mot söder, är mycket starkt afslipad så som ingen annan bland alla undersökta. Själftva ristningen, särskildt de stora djuren, är äfven mycket nött.

5,3 m. SO^{10°} O. om föregående, på en högre liggande häll synes en kärleksscen mellan människor med en älg på hvar sida. Denna med afseende på ristarens uppfattning synnerligen intressanta grupp finnes införd i *Ymer* (fig. 5). Dylika scener, men helt olika tecknade, finnas ej sällan på bohuslänska ristningar (se t. ex. Baltzer I. pl. 18—21, afb. 1. från Hvitlycke soldattorp, pl. 41, afb. 3. från Tufvene och pl. 51—52 afb. 2. från Hvarlös, alla i Tanum socken).

1 m. åt Ö., något högre, finnas två smärre älgar af den vanliga typen.

Omkring 30 m. O 7° N om föregående finnes ytterst i och snart sagdt under forsen en klipprygg, lägst af alla klippor på denna del af holmen. Öfverst på denna, d. v. s. ungefär 1 m. öfver vattnet, finnas 20 djur, de flesta tydliga älgar, 10—36 cm. långa, vidare 2 människofigurer, 20—27 cm. höga,

ett par otydliga streck och en vinkelböjd figur, påminnande om dem på Lillforshällan. De otydliga figurerna kunna möjligen föreställa fiskar¹.

9 m. norr om de nyss nämnda, konturtecknade stora djuren synes på andra sidan en klyfta en mycket svagt huggen skeppsristning, illa tecknad (se fig. 4 i *Ymer*, tecknad efter afklappning) samt ett par otydliga figurer. Skeppet var så litet framträdande, att först på afklappningen visade sig, att det var relativt fullständigt. Hela bakre delen var nästan omöjlig att se.

3,2 m. O^{5°}N. om föregående finnes på en annan afsats af samma klippa ett ensamt, konturteckadt djur utan horn, men med öron. Öfver ryggen är en tydligt markerad puckel. Kroppen är mer proportionerlig mot benen än på de föregående konturtecknade djuren. Djuret är 41 cm. långt och 20 cm. högt från framfoten till öfver puckeln.

Häriifrån till gruppen längst ute i forsen är väderstrecket rätt öster.

Alla ristningar på holmen ligga på åt söder sluttande hållar.

Notön är holmen längst österut i Nämnsforsen. Den är till stor del bildad af uppslamningar af älven, som lagrats bakom dess uppskjutande klippor i väster. Ön är besökt af både Ekdahl och Sidenbladh. Ekdahl kallar den Forsön och säger, att "på en håll, som är alldeles glattslipad och på dess åt söder starkt stupande sida, finnes 16 människo- och 13 djurfigurer², utom andra mer och mindre tydliga. Forsön är mellan 3 och 400 al. lång och 100 à 150 al. bred. Denna håll ligger midt på densamma". Ristningen är af honom afbildad; tyvärr synas alla hans teckningar vara förkomna. "För öfrigt finnas på 7 andra, strödda ställen på Forsön hållristningar, bestående mäst af större och mindre, ofta helt ovanliga

¹ De påminna starkt om några af de människofigurer, som finnas på hållmålningarna vid sjön Skärvången, se *Jämtl:s Forn.-fören:s Tidskr. I: 4* (1895), tab. 4. fig. 8. Denna teckning finnes äfven intagen i min uppsats i *Ymer*.

² Jfr. fig. 6. efter teckning af Sidenbladh.

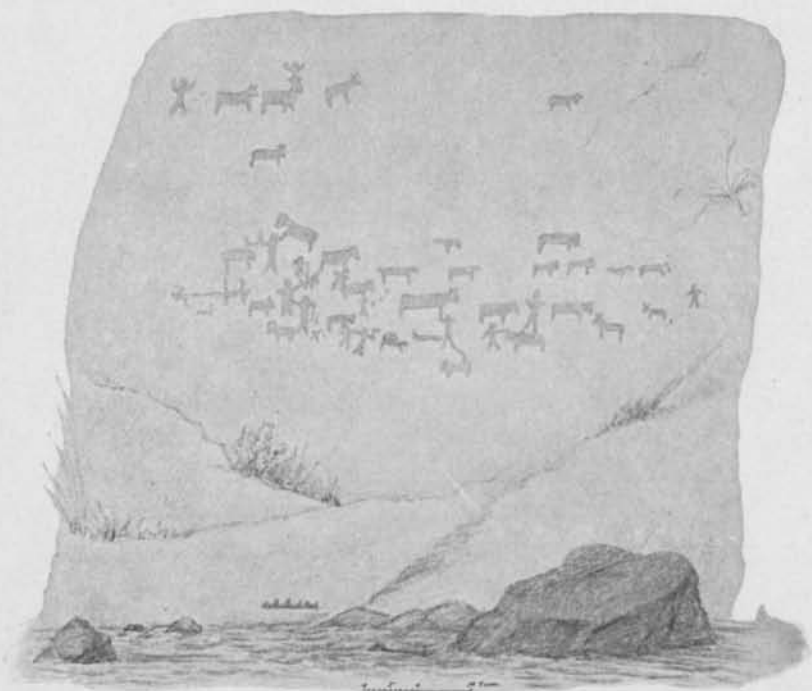

Fig. 6. Hällristningar från Notön, de öfre, och Brådön, de två nedersta.
(Efter teckning af K. Sidenbladh i *Vitterhets Akad:s ant. top. arkiv*.)

skeppsfigurer“. Han anser „mer än sannolikt, att Forsön i en aflägsnare forntid varit rikhaltigare på detta slags märkvärdigheter“. Enligt hans åsikt skulle nämligen vittringen här gått mycket snabbare än på de andra platserna, emedan stenarten skulle vara en annan och lösare, hvilket dock ej är fallet.

Sidenbladth har vid två olika besök omsorgsfullt undersökt ön och verkställt de afbildningar, som synas å fig. 6. Tyvärr har han ej afbildat någon af de många skeppsristningar, som här finnas; om så skett, hade Nämnsforsens ristningar långt före detta fått sin tidsbestämning. Den stora gruppen öfverst å fig. 6 „är tagen så noggrannt som möjligt efter hufvudpartiet å Notön“, beläget „å en vid södra sidan mot en liten förgrening af forsen skarpt sluttande häll“. Detta parti var omöjligt för mig att nå, enär hela denna sida af ön täcktes af en jättelik timmerbröt. Det höga vattenståndet hindrade mig att komma åt många, kanske de flesta af öns öfriga figurer.

De för mig synliga ristningarna ligga på hällar i NV. och N. på västra delen af ön och äro spridda tämligen glest, men jämnt. Många fartyg förekomma (se *fig. 7—9*). *Fig. 7—8* äro två olika grupper, hvilka ofta öfversköljdes af forsvågorna. Det största skeppet är 31 cm. långt. Skeppet å *fig. 9*, 108 cm. långt, är efter skiss med noggranna mått¹.

En af de norra klipporna skjuter ut ett par meter snedt nedåt älfven. På dess södra sida finnes en annan skeppsristning, ej mindre än 2,25 m. lång, bildad af en linje med buktande stäfvar samt försedd med en massa bemanningsstreck, af hvilka några visa de underliga krökningar och böjningar, som man ofta ser på bohuslänska ristningar. Här finnes äfven ett annat stort skepp — utan bemanning — samt många djur, de flesta tydligen älgar. Dylika djur finnas spridda här och hvar på Notöns öfriga klippor (se *fig. 8*, djuret här dock

¹ Den rikliga förekomsten af skepp på Notön synes bäst å en teckning, nu förvarad hos öfverdirektör Sidenbladth. Ej mindre än 25 skepp äro där skisserade och ändock voro ej alla medtagna.

mycket dåligt tecknadt). Alla djur jag såg voro endast konturtecknade, men storlek och form stämma fullkomligt med de helt urgröpta å Lillforshällan och ej alls med de konturtecknade djuren på Laxön. Egendomligt nog säger Sidenbladh, att "figurerna å Notön äro helt urgröpta", hvilket ju äfven öfverensstämmer med hans teckning (fig. 6). Jag såg, som nämnts, intet sådant, lika litet som någon människofigur.

Angående skeppsristningarnas läge i förhållande till vattenet, ligga somliga parallellt med vattenytan, andra vinkelrätt emot den (så t. ex. det halffärdiga skeppet till höger å fig. 8).

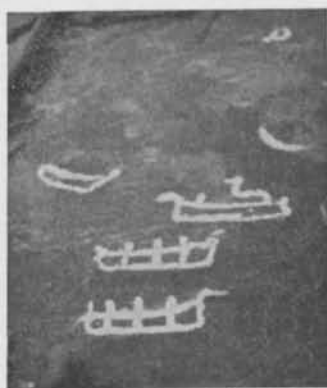

Foto. af förf.

Fig. 7. Nämnforsen.

Foto. af förf.

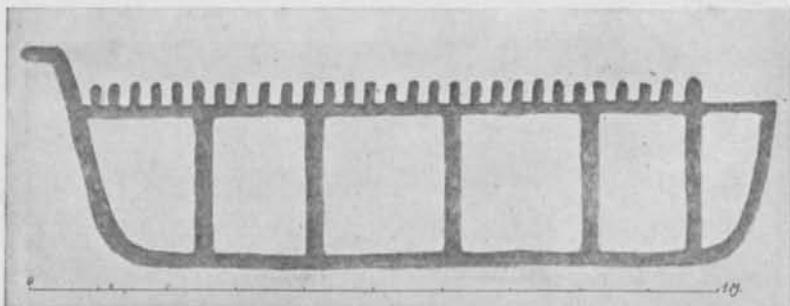
Fig. 8. Nämnforsen.

De stora skeppen ligga alla vågrätt, i likhet med skeppen på Lillforshällan.

Min undersökning af Notön blef ej sådan, att den kan anses ens tillnärmelsevis afslutad. Vi kommo nämligen öfver till ön, grundligt doppade i forsen, och kritförråd och kamera voro därigenom i det närmaste gjorda oanvändbara.

Brådön ligger midt i den våldsamt kraftiga forsen (se fig. 6 i *Ymer*, anf. st.), och man vill tro, att dit åtminstone skulle hällristningarnas folk ej kommit. Men dessa människor synas ha trotsat hvarje fara och stoltserande inhuggit sina teckningar i just de klippor, som varit värst utsatta för älfvens raseri.

För mig var det omöjligt att denna gång nå dit ut, det var ju först efter långvariga öfvertalningar jag lyckades få roddare till Notön. Ekdahl och Sidenblad had bättre tur, den senare dock ej förrän vid sitt andra besök. Ekdahl skrifver: "Brådöhallan ligger midt i brusande forsen och kan af ingen besökas, som ej är försedd med vand och ihärdig roddare. Hällen, som alldeles öfversköljes af forsen vid högt vatten, är fullkomligt glattslipad och har varit det allaredan, då figurerna uti den uthöggos. Den är nästan helt och hållet att anse som en gyttring af figurer. Skepp, djur, fiskar, hjul, redskap, mänskojät, en krona och en, om icke 2, människor finnas på den, jemte några figurer, som ej kunna bestämmas. Mänskojäten äro af vanlig storlek, mellan 9—11 tum långa.

Efter skiss af förf.

Fig. 9. Nämnforsen.

Vidare gör han bland andra "för den skarpsynte vetenskapsmannen nödvändiga anmärkningar", den, "att Brådöhallans figurer, som äro mäst i kontur, torde ibland sakna den inbördes förbindelse, som kan vara nödvändig för forskaren, emedan några af dem voro till mer eller mindre del öfversköljda af Forssen; och det är ej otroligt, att flera voro genom denna tillfällighet osynliga, ehuru vattnet i elfven, vid den tid, jag besökte stället, ej ansågs högt (i Oct. 1828)".

Sidenblad: "Brådön har det mesta å den södra sidan på en häll, som starkt sluttar mot forsen. Detta ställe bildar en tafra af 29 fots längd och 12 fots bredd, hvarå finnas 70

figurer. För öfrigt ses å Brådön, som erbjuder mycket bekvämare ställen för stenhuggning än sistnämnda håll, blott några och tjugo figurer, strödda här och där". "Figureerna å Brådön skilja sig från de andra däri, att de ej äro urgröpta utan med undantag af smalare partier betecknade med kon-turer. Å Brådön finnes blott en människobild men flere fotsulor. Å Notön äro djuren elgar (och hundar); å Brådön synes ännu ett annat djurslägte vara afbildadt och möjligen tvenne, om detta är ett eget species. Men med all säkerhet är väl nedanstående (jfr fig. 6 nederst) djur med långa hufvudet och selen någon sorts dragare. Man observerar å hällen äfven ett annat djur med samma urgröpta rand ifrån manken till baksidan af bogarne". "Å Brådön förekomma för öfrigt ungefär 20 djurbilder och dessutom några krumelurer, märkvärdiga därför, att de "äro årtalet, då alla figurer inknackades". Blott de troende torde det vara förbehållet att kunna läsa det för 826". "Fotsulorna äro få och otydliga, förekomma parvis å Brådön, där de dock kunna förklaras vara någon sorts giller".

Sidenbladhs teckning af den stora gruppen å Brådön förvaras i Vitterhets Akad:s ant. top. arkiv. På denna synas 6 par fotsulor, de flesta med tvärstreck öfver samt 3 små skeppsfigurer. Djuren likna älgar och äro i vanliga fall små (c:a 30 cm. långa). Ett är dock afsevärdt stort, ej mindre än c:a 1,10 m. långt. Observera äfven en ring med kors, ett s. k. fyrekrigt hjul. Bredvid detta synas två punkter, som möjligen skola vara skålfornade fördjupningar, i så fall de enda kända från hela Nämnforsen.

Många olika slag af figurer ha vi sett förekomma vid Nämnforsen. Ändå fler finnas. Sidenbladhs nämner ringar med ett eller två tvärstreck, ringar med ögla, krokformade figurer och fiskar, utan att dock omtala, på hvilka klippor dessa finnas.

De figurer, som intressera mest — sedan en gång tidsbestämningen afgjorts — äro djuren. Det finnes fiskar, fåglar och fyrfotadjur. Fiskarna äro få, en skiss af en lax (Siden-

bladh) visar 3 fenor på ryggen och två under buken en annan skiss har två fenor öfver och två under samt stjärt. En skiss af en dylik, som insändts i bref till Riksantikvarien från lektor E. O. Arenander (jämte några andra hastiga skisser från Nämnforsen) visar två fenor på ryggen och tre under buken samt stjärt¹. Något mått meddelas icke af någöndera. Fiskfigurer finnas mig veterligt icke på någon sydsnkandinavisk ristning. Däremot har en af de nordskandinaviska (vid Fykanvatn, n:r 8 å kartan, i Nordland) en god teckning af fisk, nära 1 m. lång, med stjärt, men utan fenor. Denna är konturtecknad, men de från Nämnforsen synas vara helt urgröpta.

Fåglar äro ej vanliga företeelser på hällristningar. Jag såg ej mer än två i Nämnforsen. De förekomma någon gång på sydsnkandinaviska ristningar (se t. ex. Baltzer: I, pl. 3, pl. 5—6, båda från Backa i Brastad socken och pl. 17 (n:r 3) från Tose socken). De anförda ställena visa fåglarna i samma upprättstående ställning, men med två ben.

De fyrfota djuren framställas i Nämnforsen aldrig med annat än två ben² och ådraga sig i synnerlig grad uppmärksamhet. Det tekniska utförandet delar dem i två slag, de som äro tecknade med konturlinjer och de som äro helt urgröpta. I vanliga fall äro de sydsnkandinaviska ristningarnas djur tecknade med enkla streck, i stort sedt lika grofva för kropp som för ben och hufvud. Tämlichen ofta finnas helt urgröpta djur, jag vill endast erinra om de stora oxarna vid Tegneby i Tanum och svinen från Himmelstalund i Ö. Eneby socken, Östergötland. Endast ytterst sällan förekomma konturtecknade djur på bronsålderns ristningar. Ett par dylika ses å "Runohällan", Lilla Gerum, Tanum, samt ett vid Hofås i Askims härad strax söder om Göteborg. Ett par finnas äfven vid Bardal i Beitstaden, N. Trondhjems amt. En och annan

¹ Lokalen omtalas ej för denna figur, lika litet som för någon af de andra teckningarna. Han nämner tre skepp, 60, 118, 169 cm. långa med resp. 13, 13, 18 bemanningsstreck samt ett litet med 8. Dessutom talar han om ett stort skepp med c:a 60 man.

² Några undantag synas förekomma på Brådön.

konturtecknad människofigur ses ibland, så t. ex. på sist-nämnda ställe.

Vid Nämnforsen finnas konturtecknade djur med helt annan karaktär än dem vi eljest se på hällristningarna. Nederst på figur 6 varseblifva vi två af den sort, som förekommer på Brådöristningarna. Jag vill påpeka likheten mellan djuren där och de djur, som förekomma på hällmålningarna från Flatruet i Härjedalen [se *Jämtl:s Forn.-fören:s Tidskr. II: 3* (1899)]¹) På hela Brådön — och delvis på Notön — förekomma endast konturtecknade djur, de flesta till formen lika de djur, som Sidenbladh återger å fig. 6. Djuren från Notön stå dock i form närmare de nedan omtalade älgfigurerna. På Laxön finnas till sist fyra konturtecknade djur, men af en helt annan art, mer än dubbelt så stora och i teckning (se fig. 5) mycket olika de föregående. Hufvudet på det afbildade djuret är ett tämligen lyckadt försök till naturalistisk framställning. Hornkronan och mulen synas bestämma arten till älg. (Liknande hornkronor ses någon gång på bohuslänska ristningar, t. ex. Baltzer: I, pl. 5—6 från Backa i Brastad socken, Bohuslän). Underligt är att se den relativt så goda teckningen af hufvudet i samband med den illa tecknade kroppen. Dessa fyra figurer synas mig stå främmande gent emot alla andra ristningar i Nämnforsen, ett intryck, som jag fick vid första anblicken af dem på hällen.

Det för Nämnforsen typiska djuret är älgen. Jag hänvisar t. ex. till fig. 4 (samt till fig. 2 i *Ymer*, anf. st.). I vanliga fall är benet tecknad rakt och jämntjockt, men nederst å fig. 3 samt på fig. 4 se vi som redan nämnt ett försök att teckna klöfvarna. Det bäst tecknade partiet å dessa djur är hufvudet och ryggens hela linje. På somliga djur äro dessa för älgen så karaktäristiska linjer förträffligt återgifna. Vi ha ju på sydkandinaviska ristningar djur af just detta slag (helt urgröpta), hvilka tydligt visa, hvilken art som afsetts, så t. ex.

¹ Jämför t. ex. den egendomliga, knäande ställningen. Målningarna i fråga finnas äfven reproducerade i anf. *Ymer*, st. fig. 23.

de ofvannämnda oxarna och svinen, men på ingen af dessa teckningar framstår djuret så frigjordt vackert och klart som här. Det visar en öfverdådlig säkerhet i uppfattningen att med så grofva medel (de synas knackade med sten) kunna slå så eleganta och ändock små teckningar. Den största (å fig. 4) är 30 cm. lång. De öfverdrivet stora öronen är en företeelse, som möter oss äfven på sydligare ristningar. Dessa älgfigurer förekomma på Lillforshällan, Laxön och Notön¹. En annan, mera skematiskt tecknad typ af det helt urgröpta djuret se vi öfverst å fig. 6 (från Notön).

Människobilderna äro ej så få, alla synnerligen naivt tecknade. Jag kunde ej se ett spår af ens den skematiska säkerhet, hvarmed t. ex. de bohusslänska ristningarnas människor så ofta tecknats. Skeppsbilderna stå däremot i intimaste samband med de sydsandinaviska och några anmärkningsvärda afvikelser från där förekommande typer såg jag ej. Anmärkas bör dock att inga af de ståtligt utstyrda skeppsfigurerna förekomma, hvilka man ser rätt ofta söderut.

Till sist några ord om tekniken å alla dessa i gneissen huggna figurer. Några mycket djupa linjer syntes aldrig. Skeppslinjerna voro vid Lillforshällan mycket tydligt framträdande, men ej djupa. Skeppet på Laxön var som nämndes endast svagt hugget. Linjerna voro eljest på skepp och kon-
turtecknade djur svagt rundade i genomskärning. En särskildt vacker huggning med jämna, fina kanter och dito linjebotten visar den stora vinkelböjda figuren å Lillforshällan (se fig. efter skiss i *Ymer*). De helt urgröpta älgarna lämnade mer tillfälle till att studera arbetstekniken. Hela kroppen på en sådan figur var uppfylld af de ojämnheter, som måste upp-

¹ Jag kan icke underlåta att här citera några ord angående konstnärlig heten i Nämnforsens ristningar af en af vår litteraturs främste, Pelle Molin, själf målare och född och uppfödd i Ådalen: »För den, som kan teckna själt, eller med kärlek ser djuren i deras former, honom är en annan historia gifven därjämte: ingen klen artist var den bronsåldersman, som gjort figurerna. Af de hundratal, som ännu — somliga $\frac{1}{4}$ tum djupa — finnas kvar, förråder ingen klåparen, utan alla samma mästarehand. Älgens långa mule och höga manke, hans rörelser och hela staturen äro ypperliga, ehuru intet af djuren har mer än ett framben och ett bakben.» (*Ådalens poesi*, sid. 36).

stå, då en yta och ej en linje skall knackas ner i klippan med ett groft redskap, här antagligen en spetsig sten. Att det ej varit en mejsel, som användts till dessa figurer, synes bäst i kanterna. Där visas nämligen ej en jämnt uppdragen linje, utan denna är mycket orolig, beroende på verktygets otymplighet. Ett sådant djur kan ej vara hugget med mejsel och hammare, utan måste vara knackadt med ett enda verktyg, förddt af armen. Ej heller ses några regelbundet återkommande slag såsom då en mejsel användts. Sidenbladh har kommit till samma uppfattning: "Figurerna äro antingen, såsom å Notön, helt urgröpta till ungefär en linjes djup eller, såsom å Brådön, utmärkta med konturer af lika djup och af en half till en tums bredd. Såvidt man kan se af figurernas kanter och botten, äro de inknackade med stenar. Den gneiss, hvaraf hällarne bestå, är mycket hård". *Ant. Tidskr.* sid. 205).

Det är underligt, att ej Nämnforsens ristningar ådragit sig mer uppmärksamhet. De ha genom ofvanstående undersökning visat sig vara en bland de äldsta fasta fornlämningar i Sverige norr om Uppland, och som hällristningsgrupp uppträder den med en rikedom af teckningar, som gör den till en af de förnämsta i hela landet. Vi hafva sett, hur afgjordt den står i samband med de sydiskandinaviska bronsåldersristningarna, om vi också förundra oss öfver dess isolering, hvilken verkar med så mycket större styrka, som dess rikedom är så imponerande.

Vi måste tänka oss den geografiska situationen betydligt förändrad, sedan den tid ristningarna anbragtes. Jag nämnde, att älfvens höjd öfver hafvet nedanförläppet är 68,7 m. Denna trakt är den, som mest fått känna af den pågående landhöjningen. På prof. de Geers karta öfver vårt land i den yngre stenåldern (*Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden*) synes äfven, hur en lång hafsvik skjuter in i Ångermanälfvens mynning i det närmaste ända fram till Nämnforsen. En kolonisation hitupp af stenålderns utmed kusterna framträngande

folk är således utan vidare förklarlig och det rika fisket i Nämnsforsen band nybyggarna kvar där för all framtid.

Trots den intima samhörigheten med sydliga företeelser af samma art visa Nämnsforsens ristningar åtskilliga med dessa oförenliga drag. Jag har påpekat dem, då jag genomgick de olika figurerna. Det är de konturtecknade och de helt urgröpta djuren med den nya karaktären, det är bilder af fiskar det är sist och framför allt läget, klippor, ständigt sköljda af de brusande vattenmassorna af en mäktig älf.

Glösa.

Hülphers: *Beskrifn. öfver Norrland*. Saml. 2 (Jämtland) Västerås 1775 sid. 179. *Ekdahl*, cit. arb. (1827—30) ms. C. A. Wetterberg: *Hällristningar i Glösebäcken* (*Ant. Tidskr.* Kbhvn 1845, sid. 175—177, jfr Tab. IV, V.) A. E. Holmberg: *Skandnaviens hällristningar* (1848), Tab. 44, fig. 160 (efter Wetterbergh). P. Olsson: *Om hällmålningar och hällristningar i Jämtland* (*Jämtl. Forn.-fören. Tidskrift.* 1: 2, (1891) sid. 56, jfr. Tab. 1, fig. 2.

Nästa hällristningsgrupp ligger vid byn Glösa invid sjön Alsen i Alsens socken, Jämtland. Ristningarna ligga c:a 150 m. NO. 5° O. om Halvar Månssons manbyggnad och på hans mark, öfverst i Glösabäckens fall, som synes som en hvit prick uppe i skogen midt på fig. 10. Höjden öfver sjön (295,4 met. ö. h.) är 40—50 m. Klipporna äro byggda af kvartsit.

Egentligen är det en enda stor hällristning, 11,3 m. lång och 4,15 m. bred med SSV. riktning och en skillnad i höjd mellan det högst och det lägst liggande djuret af 2,67 m. Det öfversta djuret ligger 3 m. under fallets början och sammanlagda fallhöjden¹ är ungefär 25 m. Ristningarna ligga midt i öfre delen af fallet och alla på västra sidan af detsamma.

Öfverst ligger hufvudparten, se fig. 11. Där finnas 30

¹ Det är en hel rad af små fall.

djur så godt som i en sammanhängande tafla. Utom djur finnas äfven två andra figurer och några streck. Vid högvatten spolas största delen af denna grupp, endast de högst belägna äro beväxta med lafvar. De sistnämnda ligga c:a 0,5 meter öfver närmaste nivå (28 juni) af bäcken. Alla djuren vandra uppåt med benen vinkelrätt mot bäcken, utom ett djur, det öfversta, som vänder benen från bäcken och det närmast detta, som vänder hufvudet mot de andra. Hällarna äro mycket nötta, och säkert ha flere djur funnits, som nu äro utplånade. Man tycker sig ofta känna linjer, men vågar ej afgöra, om det är efter figurer eller ej.

Foto. af förf.

Fig. 10. Glösa.

Här sprängdes för många år sedan (vid anläggandet af en såg) och då lär åtskilligt ha gått till spillo. Ännu ligger mellan denna och nästa grupp ett stort utsprängdt block, hvilket visar åtskilliga linjer (se fig. 11 längst t. v.). Vid nedre delen af fallet hittade vi en sten, som också var sprängd ur berget. Dess kant har tillhört hällens yta och visade knackade linjer, såsom en hals med del af kropp och hufvud af djur. Biten togs upp och lades bredvid den stora stenen. För öfrigt lågo öfverst i själfva bäcken flere stenar med borrhål i. Två af dem, som vi ej orkade vända på, kunna kanske hafva ristningar på undersidan.

Stort sedt slutta alla hållarna här mot söder, men det öfversta djuret är tecknad på en svag sluttning åt NO. Möjligen är det känslan af denna nya lutning, som förmått ristaren att teckna detta enda djur med benen åt detta håll. Sju af djuren bilda ett östligt parti (närmast å fig. 11). Nedanför denna grupp går bäcken fram i en liten klyfta endast 0,5 meter bred och djup. Bland dessa djur är det nordligaste förstördt genom sprängningen. Dess framdel är borta, men ännu synes tydligt inne i bålen en fyrkantigt rundad figur,

Foto. af förf.

Fig. 11. Glösa.

som ej medels något streck hänger ihop med ytterkonturlinjen.

2 m. nedanför det djur, som synes längst till vänster å fig. ligger en grupp af sju djur, (se fig. 11 i *Ymer*, anf. st.) skilda från de förra genom en liten förklyftning. Längden af denna ristning är 2,6 m. Djuren vandra liksom i föregående grupp, deras fötter gå nästan ända fram till en nära 1 m. bred och djup klyfta, där bäcken i högt vattenstånd brusar fram. Här äro konturerna än mer nötta och mycket otydliga, och man kan med säkerhet anta, att flera djur funnits. Denna håll sluttar liksom föregående c:a 20° åt S.

Ett stycke SV om denna grupp finnes på samma häll ett isolerat djur med tre parallella tvärstreck öfver bålen (se fig. 11 i *Ymer* längst till vänster). Detta djur har hufvudet från bäcken och de fyra benen vända uppåt hällen, som här sluttar omkring 10°. Två benstreck utgå dock äfven från ryggen, hvilket kanske får tydas som en af ristaren gjord korrigerings af det fel mot naturens lagar, som begåtts. 2,8 m. norr om detta djur synes ännu ett isolerat dylikt¹ på samma häll, som dock här sluttar åt V. Det vänder benen nedåt hällen och hufvudet från bäcken. Några otydliga streck kännas i närheten, men detta är allt på denna stora, i högvatten spolade häll, den bästa af alla å hela området. Många förträffliga ristningshällar finnas äfven nedåt fallet, men äro ej användbara. Längst ned aflöses den i brottet gråblå kvartsiten af en underlagrad stenart, bronsfärgad i ytan, som ej bildar släta ytor i den utsträckning som föregående.

Dessa ristningar hafva, som synes, länge varit kända i litteraturen. Hülphers säger: "Icke långt från byn Glösa i ett berg wid Landsvägen ses någre Figurer af Djur, såsom Renar m. m. djupt ristade eller inhuggne i den lösa Kalk-artige hällen, och påstås, at der i Hedne tid varit något Offerställe. Strax nedanföre, gör lilla Qvarn-ån ett ganska brant fall, der en Såg finnes, som dock för Issvall ej kan nyttjas". Det är allt han har att säga härom. Landsvägen lär verkligen förr, ännu i mannaminne, ha gått strax ofvanför fallet, och ännu synes där en liten byväg.

Ekdahl: "Folkberättelsen om såväl dessa, som Nämnforsristningarne, påstår, att de förskrifva sig från Jettarnes tid och att dessa haft sina offerställen derstädes". Hans korta beskrifning lämnar för öfrigt inga meddelanden af vikt.

Wetterbergh säger i sin två sidor långa uppsats ingenting om själfva figurerna, har endast ett resonnemang om deras tillkomst: "Enligt allmogens tro skall denna hällristning vara verkställd af Lappar och stället fordom hafva varit

¹ Afbildadt af P. Olsson, anf. st.

ett af deras offerställen". Han har likväl den förklaringen, att "de gamla Nordboarne" drifvit "Rehnar och Elgar" utför klipporna och på detta bekväma sätt skaffat sig föda, och att de sedan "inhöggo en djurfigur för hvarje mera lyckadt sådant företag". Tab. IV visar en vy af området med ett vildt fjällandskap bakom, kanske ditritadt för att imponera på de danska slättborna, ty i verkligheten existerar det icke alls. Figurerna, som knappt skönjas på denna bild, framträda bättre på tab. V nederst. Utan att vara tillfredsställande ger denna figur dock en viss aning om ristningens utseende. Endast 11 djur tyckas ha upptäckts. Det synes vara den östra flocken af hufvudpartiet, som blifvit afbildadt (på fig. 11 närmast). Om man följer de båda figurerna djur efter djur från vänster, finner man likväl på Wetterberghs teckning $4\frac{1}{2}$ djur för mycket (på högra sidan). Men här har sprängningen gått fram, och vi få härigenom kanske ett begrepp om, huru mycket som därvid förstördes.

Holmberg har intet att tillägga utöfver Wetterberghs "förklaring, som ligger så nära till hands, att man icke gerna kan tänka på någon annan. Veterligen är dock denna hållristning den enda, som kan förklaras nöjaktigt genom lokalen, jemförd med taflans innehåll". Hans fig. 160 är hämtad från Wetterbergh.

P. Olsson upptäckte inalles sju nya djur (till de 11 å omtalade figur) och afbildar ett af dessa, 26 cm. långt. Teckningen, som ej är fullt korrekt, föreställer det isolerade djuret längst i SV. af alla.

Inalles finnes 39 djur, dessutom ett par andra figurer. Bland dessa senare vill jag fästa uppmärksamheten vid den fyrkantiga tingesten med sina många streck inuti till höger å fig. 11. Någon förklaring inlåter jag mig icke på. Djurens storlek växlar mellan 20 och 60 cm.

Angående tekniken, så är ej mycket att säga om den, emedan linjerna äro så starkt nötta — särskildt kanterna. Linjerna ha ofta gjorts mycket djupa, intill 1 cm. och variera

i bredd mellan 0,75—4 cm. De ha mycket väl kunnat göras med stenar eller stenredskap. Särskildt hufvudgruppens östra parti är väl utfördt.

Det slags djurteckning vi möta här står i en viss förbindelse med en del af figurerna i Nämnforsen, nämligen de naivt och skematiskt tecknade. De stå ej högre än barnteckningar i konstnärligt afseende. Knappt någon möjlighet finnes att göra någon slags artbestämning. På några djur förekom-

Foto. af förf.

Fig. 12. Glösa.

mer en tillstymmelse till hakskägg samt kort svans, hvilka två särmärken ju tyda på ren eller älg. Det stora djuret (se *fig. 12* efter fotografi, tagen rätt uppifrån) har en ståtlig hornkrona, som liknar en älgs. Två djur hafva ett par bakåtböjda långa horn. Kropparna äro alltid tecknade med konturlinjer (någon gång också hufvudet och halsen) och äro ofta fyllda med diverse raka och krokiga streck. Medan vi höllo på med arbetet tänkte vi, att dessa antingen måste föreställa seldon eller inälvor¹. När man ser ett djur som nederst å *fig. 12*

¹ På liknande sätt tecknas hjärta och andra inälvor å de djurfigurer, som, anbrakta på näfver, utgöra de traditionella »minnesillustrationerna» till ceremoniella sånger bland Ojibwa-indianerna. (Mallery: »*Picture-writing of the American Indians*» i *Bureau of ethnology* 1888—89. sid. 231 ff.)

tänker man närmast på en ren lastad med en klöf-korg på hvar sida. Bland sydiskandinaviska ristningar vet jag endast få liknande företeelser, nämligen de å sid. 174 (längst ned) nämnda, konturtecknade djuren. I teckningshänseende kan det synas eget, att så naiva teckningar som de vid Glösa oftast ha fyra ben, hvilken verklighetsuppfattning är anmärkningsvärd, emedan den ej återfinnes på de följande i konstnärligt afseende högt stående ristningarna af den nordskandinaviska gruppen, och ej heller på Nämnforsristningarnas bästa alster, älgarna. Men detta är ett psykologiskt drag, som ofta går igen på konstlösa teckningar och nästan alltid finnes å det sydiskandinaviska hållristningsområdet.

Med afseende på dessa ristningar kan sägas, att de visserligen i tekniskt hänseende stå nära sydiskandinaviska ristningar, men att de ändock skilja sig från dessa med afseende på karaktären af djuren. I sin helhet har Glösaristningen den egendomligheten att innehålla endast djur (det enda säkra undantaget spelar ingen roll). Ensamt detta förhållande ger den en särställning och närmar den till den nordskandinaviska gruppen. På norska sidan af området ha vi en liknande ristning, den vid Bogge i Romsdals amt. Det blir svårt att förklara den oerhörda skillnaden i konstnärligt hänseende inom en och samma grupp, men den blir förmodligen lättare att förstå än förekomsten af två isolerade, obestämbara ristningar mellan två utpräglade hufvudgrupper.

Landverk.

P. Olsson, anf. st. sid. 56; någon afbildning finnes ej.

Landverk är beläget i Åre s:n, Jämtland, vid nordvästra hörnet af Ånnsjön på norra sidan af utloppet (Tångböleströmmen). Söder, c:a 75 m. om den gamla och västra gården (Lars Olsson) finnes ristningen på yttersta udden af näset (se *fig. 13*) å en rundad kvartsitklippa, som stupar ned i sjön.

Hällen är bildad af skiffriighetens kantsida ("skikhufvudet") och sluttar 45—90° (90° längst till vänster på ristningen). Klippan är af manshöjd, från vattnet räknadt, och är starkt underminerad, se *fig. 15*, där linjen, som ses dragen under vattenytan, markerar hällens slut. Därunder är en stor hålighet, som helt säkert hotar hela klippan med tillintetgörelse. Stora lodräta sprickor synas redan här och där å hällen¹). *Fig. 14* visar hällen och den uppkritade ristningen, *fig. 15* den senare i sin helhet efter noggranna mått. Flera långa linsformiga håligheter finnas i skiffrens längdriktning och afbryta ofta ristningen, som synes å *fig. 14*. De ha ibland begagnats af konstnären, som t. ex.

Foto. af förf.

Fig. 13. Landverk, udden med ristningen.

i svankryggen och hufvudets undre linje å älgen. Linjerna framträda ej skarpt, utan äro ganska mycket utplånade. Detta gäller särskildt det bakre djuret, hvars konturer voro svåra att skönja före uppkritandet. Hufvudet och bakbenet synas bäst. Älgen är lättare att se, men behöfver en viss belysning

¹ Denna förstörelse påskyndas naturligtvis därigenom, att klippans starka skiffriighet går i den riktning, som nämnts. Skiffern sluttar ca 35° från sjön inåt och nedåt med lutning åt V. Vågorna få därigenom ökad förstörande kraft. Säkerligen vore ej svårt att bryta ut hela ristningen och föra den till Stockholm.

för att framträda riktigt skarpt. De många håligheterna försvåra naturligtvis uppfattningen i hög grad. Det säkraste kriteriet på äktheten af en anad linje får man genom bruk af sina fingertoppar. På ett par ställen strax framför älgens hufvud och under den lilla figuren t. v. synas några otydliga streck, men man kan ej afgöra, om det är ristning eller natur. Linjerna äro 12—22 mm. breda och 2—4 mm. djupa. P. Olsson tror, att de äro "inknackade och möjligen äfven ingnidna" i klippan. Jag anser dock, att man här ej kan yttra sig om redskapet, eftersom ristningen är så starkt nött.

Foto. af förf.

Fig. 14. Landverk.

Vi hafva här alldeles obetingadt en ristning af det slag, som jag i inledningen kallar "naturalistiska djurteckningar". Det är den enda fullt utpräglade representanten i Sverige, men i nordliga Norge äro många kända. Från och med Landverksristningen tar sig naturalismen uttryck äfven däruti, att de tecknade djuren framställas i naturlig storlek. (Älgen är kanske något liten, 1,65 m. lång).

Det djur, som går bakom älgen, är troligast en björn. Vissa af dess partier äro dock, som det synes afsiktligt (karrikatur?), misshandlade af konstnären. Jag visade en gång min teckning af hela ristningen för en lapp och han förklarade utan tvekan djuren för en älg och en björn.

Man måste anse att djuren, särskildt älgen, äro öfverdådigt säkert tecknade. Den strängt tillämpade profilteckningen störes dock något af att båda öronen tecknats. Kuriöst nog synes å älgen ett försök till framställning af öronmusslan.

Detta är den högst belägna hällristning vi känna. Ånnsjöns yta ligger 525,9 m. öfver hafvet. Den är icke det enda minnet vi ha här af forna tiders folk. På stranden af Hjarpön hittades 1896 en skafthålsyxa af sten (såld till en engelsman) och på stranden af Granön 1906 en stor skifferspets. I sommar fann jag resterna af en brandgraf i närheten af ristningen, och VNV c:a 800 m. från gårdarne i Bunnerviken på södra stranden af sjön synas två grafhöggar.

I samband med hällristningarna¹ skulle egentligen äfven följa en redogörelse öfver de tre hällmålningar, som äro kända här uppe (se kartans trianglar), vid sjön Skärvången i Föllinge s:n (12), vid Hästskotjärn i Kall s:n (11), båda i Jämtland, samt på berget Flatruet i Storsjö kapellförsamling (13), Härjedalen. Jag vill nu endast hänvisa till min uppsats i *Ymer*, där jag i största korthet framlagt några belysande fakta och reflexioner angå-

¹ Det är ej otroligt, att fler ristningar skola upptäckas i Norrland. Holmberg (auf. arb. sid. 138) lämnar några gamla uppgifter om sådana vid Umeå (skeppsrisingar), på "Götviksudden" (tre människofigurer), vid Bygdeå ("30 människofjät"). Ekdahl omnämner i sitt anf. arb. "Bygdeå sten, hvori fordom skolat varit skeppsrising". En tecknad vy af denna "sten" visar ett stort, splittradt klipparti.

ende dessa intressanta fornlämningar, hvilka kräfva en studie för sig.

Frånsedt de genomgångna ristningarnas karaktär och geografiska läge, hvilka två synpunkter, som vi sett, ställa dem i en grupp för sig i anslutning till en del norska ristningar, finnes ännu ett tredje moment af största vikt för forskaren, hvilket gifver just dessa tre en särställning, som knappt tillkommer några andra ristningar på den skandinaviska halfön. Jag menar deras läge i förhållande till omgifningarna. De äro nämligen alla anbragta i trakter, hvilkas fysionomi ej förändrats, sedan ristningarna höggos. Hvilken betydelse detta har för att förstå en sådan företeelse som en hållristning, ligger i öppen dag. När vi t. ex. betrakta ristningarna i Bohuslän, hafva vi alltid en faktor att räkna med, nämligen kustlinjens förskjutning och likaså öfver allt i Skandinavien med få undantag (ristningarna i Västergötl., Dalsland och Värmland samt en i Valdres och en i Numedalen, Norge).

Men i Nämnforsen, vid Glösa och Landverk äro ristningarna anbragta så, att de måste ha stått i samma förhållande till sina omgifningar allt från början, och det samma gäller om hållmålningarna. För att taga ett af de mest belysande exemplen så är det tydligt, att Landverksdjuren framställtts som gående i vattenbrynet t. ex. för att dricka. Vi förstå, hur ristaren här måst välja lägliga tidpunkter för sitt arbete — kanske vintertiden — och se, hur han anbragt ristningarna så, att de äro synliga endast från sjösidan. Observationer af samma slag kunna göras vid Nämnforsristningarna, där dock en ännu större tecknarglädje tvungit människorna att våga lifvet för att ge densamma uttryck, som skulle stå till eftervärlden.

Vi sakna ej motstycken till underligt valda platser för teckningar å klippor. Vid Nordamerikas östra kust finnas på flere ställen ristningar, som nu äro täckta af vatten äfven vid lägsta vattenstånd. Här har tydligen en positiv strandlinjeförskjutning ägt rum. Vid Lake Chelan, Washington,

finnas hållmålningar omkring 30 fot högt på en lodrät, öfver 600 fot hög, i sjön stupande klippa (se Mallery, anf. arb. sid. 33, 34).

Med en närmare gruppering och tidsbestämning af nu genomgångna ristningar ber jag att få dröja, tills jag i en följande uppsats framlagt äfven det norska materialet.

BROMMA RUNDKYRKAS URSPRUNGLIGA TAKANORDNING.

AF

EMIL EKHOFF

en uppsats om Sigtuna ödekyrkor påvisade jag år 1897¹, att åtminstone två af dem, St Olof och St Per, varit i eminent grad befästa, utgjort verkliga kyrkfästningar, samt att de på grund af denna dubbla egenskap öfver vissa delar ej haft vanliga vattentak, utan varit försedda med plana, af krenelerade bröstningsmurar omgifna yttertak — tjänande som försvarsplatser —: St Olof öfver västra partiet, St Per öfver alla delar utom koret och apsiderna. I båda kyrkorna äro visserligen de gamla murkrönen h. o. h. förstörda långt ned och därmed alla direkta spår af de ursprungliga, plana taken försvunna, men flera omständigheter, för hvilka redogjorts dels på nyss anförda ställe, dels i *Årböger f. Nord. Oldkynd.* (1899, hft. 1), visade med full säkerhet, att de ursprungliga taken måste hafva haft den angifna formen d. v. s. plana eller i det närmaste plana för att tjäna som lämpliga platser att därifrån föra försvaret mot en angripande fiende, såsom från en världslig borg eller ett befäst hus.

¹ *Svenska Forn-förens Tidskrift*, hft. 28.